

**ҚАСИДА ДАР
ТАРКИБИ МАСНАВӢ**

**КАСЫДА В
КОМПОЗИЦИИ МЕСНЕВИ**

**ODE IN THE
COMPOSITION OF
MESNEVI**

Тоҷибоев Шарифҷон Ғайбуллоевич, н.и.ф., доценти кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ "ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров" (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Таджибоев Шарифджон Ғайбуллоевич, к.ф.н., доцент кафедры таджикской классической литературы ГОУ "ХГУ имени акад. Б.Гафурова" (Таджикистан, Худжанд)

Tojiboev Sharifjon Gaibulloevich, Candidate of Philological sciences, Associate Professor of Tajik classic literature the department of SEI "KSU named after acad. B.Gafurov" (Tajikistan, Khujand), E-mail: tsharif@mail.ru

Калидвожаҳо: маснавӣ, қасида, адабиёти асрҳои XIV- XV, Мири Кирмонӣ, "Маҷмаъ-ул-латоиф", суннат, навоарӯ

Мақола ба таҳлили раванди дарҳамои жанрҳо дар адабиёти асрҳои XIV-XV, бо таваҷҷуҳ ба воридишавии қасида ба сохтори маснавӣ, бахшида шудааст. Зикр мегардад, ки омезиши жанрҳо дар адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ раванDEST, ки аз давраҳои пешии мавҷуд буда, ҳамчун шакли нави эҷодӣ зӯҳур мекунад. Дар ин раванд, унсурҳо ва хусусиятҳои шакливу мазмунӣ аз жанрҳои мухталиф ба ҳам омехта шуда, боиси эҷоди навгонӣ дар шеваҳои баён мегарданд. Ин таҳаввулотҳои адабӣ, пеш аз ҳама, натиҷаи ҷустуҷӯҳои эҷодӣ ва талошҳои суннатшиканиши шоирон маҳсуб шуда, ба рушди шаклҳои нави баён мусоидат менамояд. Дар натиҷа, на танҳо имкониятҳои эҷодии адабиёт васеъ мегарданд, балки зебоишиносии навро ба вуҷуд меоранд, ки хонандагонро ба қабули осори бадеӣ аз дидгоҳҳои мухталиф ва дар бофтори маъноии мураккабтар ҳидоят мекунад. Зӯҳури қасида дар таркиби маснавӣ яке аз намунаҳои равшани омезиши жанрҳо дар адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Аз шоирони пешрава, ки ин услубро ба қор бурдааст, Мири Кирмонӣ мебошад, ки дар маснави "Маҷмаъ-ул-латоиф" ду қасидаро ҷой додааст. Ӯ қасидаро ҳамчун унсури ёридиҳанда ва ҷузъи муҳими баёнӣ дар сохтмони маснавӣ истифода бурда, нишон медиҳад, ки жанрҳои мухталиф метавонанд якдигарро мукамал намуда, асарро аз лиҳози мазмунӣ ва таъсиргузорӣ гани гардонанд.

Ключевые слова: месневи, касыда, литература XIV-XV вв., Мир Кирмани, «Маджма' ул-латаиф», традиция, новаторство

Статья посвящена вопросу жанрового синтеза в персидско-таджикской литературе XIV-XV вв. на примере введения касыды(оды) в структуру месневи. Отмечается, что гибридизация жанров давно наблюдается в классической персидско-таджикской литературе и представляет собой новый творческий процесс, в котором сочетаются элементы и формально-тематические особенности разных жанров. Этот процесс является, прежде всего, результатом творческих поисков поэтов, их отказа от стандартов и традиций, что придает литературе новую форму и эстетику и позволяет читателям воспринимать произведения с иной точки зрения и в более широком контексте. Подчеркивается, что включение касыды в структуру жанре месневи считается примером синтеза жанров в классической персидской и таджикской литературе. Отмечается, что Мири Кирмани является одним из первых поэтов в истории персидско-таджикской литературы, использовавший касыду как вспомогательный элемент и инструмент структурной гибридизации при создании месневи. Он включил две касыды в композицию месневи «Маджма'-ул-латаиф». Сделан вывод о том, что включение касыды в состав маснави доказывает, что различные жанры могут дополнять друг друга в результате синтеза и делать произведение более содержательным и влиятельным.

Keywords: *mesnevi, ode, literature of 14th -15th centuries, Mir Kirmani, “Majma' ul-lataif”, tradition, innovation*

The article dwells on the issue of genre synthesis in Persian-Tajik literature referring to 14th -15th centuries on the example of the introduction of qasida (ode) into the structure of mesnevi. It is noted that the hybridization of genres has long been observed in classical Persian-Tajik literature and represents a new creative process combining elements and formal-thematic features of different genres. The relevant process is, first of all, the result of the creative searches of poets, their rejection of standards and traditions, which gives literature a new form and aesthetics and allows readers to perceive works from a different point of view and in a broader context. It is emphasized that the inclusion of qasida in the structure of the mesnevi genre is considered an example of the synthesis of genres in classical Persian and Tajik literature. It is underscored that Miri Kirmani is one of the first poets in the history of Persian-Tajik literature who used qasida as an auxiliary element and a tool for structural hybridization in the creation of mesnavi. He included two qasidas in the composition of the mesnavi "Majma'-ul-lataif". It is concluded that the inclusion of qasida in the composition of the masnavi proves that different genres can complement each other as a result of synthesis and make the work more meaningful and influential.

Шеърӣ форсӣ-тоҷикии асрҳои XIV-XV дар муқоиса бо адабиёти садаҳои қаблӣ бо ҷустуҷӯи роҳи равишҳои нави ифодаи ҳадафи муаллиф фарқ мекунад, ки ин ноҳамсонӣ ҳам дар сатҳи сохторӣ ва ҳам дар сатҳи мазмунӣ қобили мушоҳида аст. Қӯшиши эҷоди падидаҳои тоза ва дигаргунсозии равандҳои адабӣ шаҳодат медиҳад, ки адибон дар ҳама давру замон ҳамчун шахсиятҳои эҷодкор ба тозаҷӯӣ ва навгӯӣ тамоюл доштаанд. Ин ғароиши адабӣ метавонад дар шаклҳои гуногун зӯҳур кунад: аз вайронсозии қоидаҳои расмӣ адабиёти суннатӣ то инқори сабки баёни давраҳои пешин, дигаргунсозии низомҳои услубӣ, омезиши жанрҳои гуногун ва шаклҳои гуногуни таҷдиди баён. Дар шароити муайяни таърихӣ ва фарҳангӣ, чунин ҷустуҷӯҳои адабӣ метавонанд ба унвони барангезандаи асосии таҳаввулотӣ адабӣ амал кунанд.

Яке аз чунин падидаҳои назарраси адабӣ омезиши жанрҳо ва ё воридсозии як жанр дар матни жанри дигар мебошад, ки ин гуна озмоишҳои адабӣ дар осори манзум бо равшанӣ мушоҳида мешаванд. Ин раванд, ки ба таҷрибаҳои нави шаклӣ ва мазмунӣ асос ёфтааст, дар адабиёти асрҳои XIV-XV ба унвони як наоварии адабӣ зӯҳур намуда, имкониятҳои тозаӣ баёнро барои адибон фароҳам овардааст..

Омезиш ё синтези жанрҳо (*Genre Synthesis*) мафҳумест, ки тамоюли умумии жанрҳоро ба ғанисозӣ ва муттаҳидшавии ҳамдигар инъикос менамояд. Моҳияти ин раванди адабӣ, пеш аз ҳама, ғузз аз суннатҳо ва ҷаҳорҷӯбаи муайяншудаи жанрҳо бошад, аз тарафи дигар, ба миён овардани як навъ танаввулӣ наоварии шакливу маъноист, ки ҳосили он шаклгирӣи осори омехтажанр мебошад.

Дар натиҷаи омезиши жанрҳо асарҳое пайдо шуданд, ки аз имконоти ҳунариву шаклии жанрҳои дигар истифода менамуданд. Ин раванд дар адабиёти форсӣ-тоҷик, махсусан дар назм, аз нимаи дууми асри XI сар шуд, ки дар асрҳои XIV-XV ба таври равшан намудор шуд. Дар ҷаҳорҷӯи ин гузор дар асри XIV ва нимаи аввали садаи XV маснавиҳое эҷод шуданд, ки аз имконияти ҳунариву шаклии жанрҳои дигар истифода менамуданд, ки нигорандаи ин сатрҳо ин масъаларо дар мисоли истифодаи ғазал ва рубоӣ дар маснавӣ дар мақолаҳои алоҳидае баррасӣ намудааст (ниг. ба 9, с.248-256; 10, с.221-228).

Зӯҳури қасида дар таркиби жанри маснавӣ аз намунаҳои дигари омезиши жанрҳо дар адабиёти классикӣ форсу тоҷик ба ҳисоб меравад. Таъкид кардан зарур аст, ки гарчанде вижагиҳои жанриву функсияи маърифатии қасида [2, с.5-12], пайвастанӣ унсурҳои қасида ба бахши муқаддимагии маснавиҳо [6], мавқеи қасида дар поэтикаи классикӣ ва таъсири мутақобилаи он бо жанрҳои дигар [7, с.8-14] дар адабиётшиносӣ мавриди тадқиқ гирифта бошанд ҳам, доир ба масъалаи вуруди қасидаҳо ба сохтору таркиби маснавӣ то ҳол пажӯҳише анҷом наёфтааст. Аз ин ҷо, ин мақола ба андаршудӣ қасида дар таркиби маснавӣ, дар мисоли маснавии “Маҷмаъ-ул-латоиф”-и Мирӣ Қирмонӣ ва аҳамияти ин дарҳамоӣ дар адабиёт равона карда шудааст.

Ҳамчуноне ки таъкид рафт дар адабиётшиносии тоҷик омӯзиши қасида дар маснавӣ ҳанӯз ба таври густардаву фарогир мавриди таҳлил қарор нагирифтааст. Далели ин амр, ба назари мо ин аст ки, дар адабиётшиносии дохилӣ ва хориҷӣ ба вижагиҳои мавзӯиву ғоявӣ ва ҳунариву сабки маснавиҳои форсӣ-тоҷикӣ тавачҷӯхӣ бештаре нишон додаанд ва табиист, ки ин ҳавзаӣ мавзӯӣ мавриди баррасии густардаи пажӯҳишгарон қарор гирифтааст. Ҷои таассуф аст, ки таҳлили ҷузъиёти сохторӣ маснавиҳо ё омезиши жанрҳо дар ин навъи адабӣ дар таҳқиқоти адабиётшиносии тоҷик ҳале кам дида мешавад. Ҳол он ки таҳлили ҷузъиёти асар ва таъини

накши онҳо дар сохтору бофтори матни асари бадеӣ барои таҳлили ҷомеи архитектоникаи асар кӯмак мекунад.

Гуфтан ба маврид аст, ки Мири Кирмонӣ яке аз шоирони камтар шинохташудаи асри XIV аст, ки аҳволу рӯзгор ва осораи ӯ дар адабиётшиносии тоҷик то ҳанӯз омӯхта нашудаанд. Дар бораи Мири Кирмонӣ дар адабиётшиносии тоҷик иттилооти хеле кам вучуд дорад. Ҳангоми ҷустуҷӯ дар бораи шахсияти эҷодӣ ва ҷараёни зиндагии Мири Кирмонӣ ба як мақолаи энциклопедӣ даст ёфтем, ки он ҳам хеле мухтасар буда, танҳо аз ҷои таваллуду номи осори шоир маълумот медиҳад. Аз Мири Кирмонӣ девоне то замони мо расидааст, ки 8 ҳазор байтро дар бар мегирад. Ҷазалҳои Мири Кирмонӣ орифона буда, ба сабки Имоди Фақеҳ ва Ироқӣ суруда шудаанд. Мири Кирмонӣ ду маснавиё низ дорад: «Дурҷ-ул-лаоли» (1326) ва «Маҷмаъ-ул-латоиф» (1332)» [4, с.267]. Дар замони зиндагии Мири Кирмонӣ ашъори шоир онқунон машҳур гашта будааст, ки ҷунони худӣ ӯ дар абёти ифтихориаш таъкид мекунад, ҳар нафар ба ки аз Кирмон мерафт, шеъри Мири Кирмониро бо худ ба армуғон мебард:

*Зи шеъри Мир матои нафистар набарад кас,
Ба армуғонӣ аҳли хирад зи хиттаи Кирмон [3, с.222].
Ҷазали Мир барад тӯҳфа бар атрофи ҷаҳон,
Ҳар мусофир, ки дар ин аҳд зи Кирмон гузарад [3, с.261].*

Ҷое дигар Мири Кирмонӣ таъкид менамояд, ки ашъори Мири Кирмонӣ ҷунон ба гирду атроф паҳн гардид, ки муштариаш ашъори вай аз Хуросон то ба Ироқ тӯл мекашад:

*Шуданд муштариаш шеъри Мири Кирмонӣ
Мусофирони Хуросону соқинони Ироқ [3, с.295].*

Куллии Мир дар маҷмӯъ аз 7201 байт фароҳам омадааст, ки соли 2019 бо кӯшиши Ваҳид Қанбарӣ Натиз зеро роҳбарии Ромин Нафисӣ дар интишороти “Сухан” ҷоп шудааст. Ин куллийи шомили ду маснавиё ва ҳамҷунин маҷмӯъа аз қасида, ҷазал, қитъа, мусаммат, таркиббанд, рубой ва муфрадот аст.

Аз Мири Кирмонӣ ду маснавиё - “Маҷмаъ-ул-латоиф” ва “Дурҷ-ул-лаоли” боқӣ мондааст. Ашъори дугонаи шоир бештар ҷанбаи омӯзишӣ дошта, ба силки маснавиҳои таълими қарор гирифтааст. “Маҷмаъ-ул-латоиф” соли 1332 дар вазни ҳафифи мусаддаси маҳбуни маҳзуф суруда шудааст. Манзумаи мазкурро метавон ба радифи маснавиҳои таълимиву ирфонӣ шомил намуд, зеро дар он дар баробари масъалаҳои тарбия, баъзе аз мавзӯоти ирфони назарӣ низ матраҳ шудааст. Сохтори маснавиё бо унвони фаслҳо дар ҷадвали № 1 ба мушоҳида гирифта мумкин аст.

№ б/т	УНВОНИ ФАСЛҲО	№ б/т	УНВОНИ ФАСЛҲО
1.	Муноҷот	7 г.	Ҷазал
2.	Дар мадҳ	8	Дар сифати шеъри худ ва мадҳи мамдӯх
3.	Дар сабаби назми китоб	8 а.	Қасида
4.	Дар сабаби офаридани махлуқот	9	Дар ҷазилати Худои таъоло
5.	Дар мазаммати ҷаҳон ва ҷаҳонӣён ва суботи замон	10	Дар сифати ёрӣ ва иттиҳод
5.а	Ҳикоят	10а.	Ҳикоят
7.	Дар сифати ишқу ишқбозӣ ва ошиқ	11.	Дар сифати тарскорӣ ва ғойидаи онг
7а	Ҷазал	11а.	Ҳикоят
	Маснави	12.	Дар мунозираи самъу басар
7б.	Ҷазал	13	Дар шартӣ сипосдорӣ
	Маснави	13 а.	Қасида
7 в	Ҷазал	14.	Дар насихат ва хитоб ба дил
	Маснави		

Ҷадвали № 1. Сохтори маснави “Маҷмаъ-ул-латоиф”

Чунон ки аз таҳлили чадвали №1 бармеояд дар маснавии Мири Кирмонӣ гурез аз суннатҳои маъмулии жанрӣ, ки дар адабиёти форсу тоҷикӣ асри XIV густариш ёфта буд, ба мушоҳида мерасад. Ҳарчанд Мири Кирмонӣ ба суннатҳои устувори адабиёти форсу тоҷикӣ пойбандӣ менамояд, ҳамзамон дар қолаби анъанавӣ жанр тағйирот ворид намуда, унсурҳои тозаеро ба маснавии худ дохил мекунад. Маълумоти чадвал нишон медиҳад, ки дар фаслҳои 1, 2 ва 3-и “Маҷмаъ-ул-латоиф”-и Мири Кирмонӣ суннати муқаддимаи маснавиҳои форсӣ-тоҷикӣ риоят шудаанд. Дар муқаддимаҳои маснавиҳои форсӣ-тоҷикӣ ба унсури сегона – тамҳидот, мадҳи мамдӯх ва сабаби назми асар таваҷҷӯҳи вижа дода мешавад. Ин бахшҳои муқаддимаӣ, ки маъмулан ҷузъи ҷудоинопазири шакли ин жанр маҳсуб мешаванд, бо мурури замон ба анъанавӣ устувори маснависароӣ табдил ёфта, дар бофтори ашъори муздавача мақоми муҳим касб намудаанд. Таҳлили маснавии Мири Кирмонӣ нишон медиҳад, ки ӯ дар ҷорҷӯби суннати маснавӣ амал намуда, ҳамзамон бо ворид намудани унсурҳои нав ва таҷрибаҳои жанрӣ, аз ҷумла омезиши қасида бо маснавӣ, кӯшидааст, ки ба шеваҳои баёнгарии худ рангу бӯӣ тоза бахшад. Ин раванд метавонад ҳамчун намунаи рушди эҷодӣ ва мутобиқшавии жанр ба ниёзҳои нави адабӣ арзёбӣ шавад.

Мири Кирмонӣ, дар баробари риояи бахшҳои муқаддимавии маснавӣ, ки маъмулан мутобиқ ба қолабҳои муайяншуда ва суннатҳои устувори ин жанр суруда мешуданд, бо ворид намудани ҷаҳор ғазал (7а., 7б., 7в., 7г.) ва ду қасида (8а., 13а.) дар таркиби маснавии “Маҷмаъ-ул-латоиф”, аз меъёрҳои маъмулии маснависароӣ фаротар рафта, шакли нави баёнро пешниҳод намудааст. Ин рӯйкард на танҳо далели навҷӯӣ ва эҷодкоронаи ӯст, балки нишон медиҳад, ки шоир дар талоши эҷоди сабки баёнӣ бо имкониятҳои васеътар буда, меҳост бо муҳотабони худ робитаи амиқтар ва фарқкунанда барқарор намояд. Омезиши анвои гуногуни шеърӣ дар сохтори маснавӣ аз як тараф, таҷрибаи навоваронае дар шеъри асри XIV маҳсуб мешавад ва аз тарафи дигар, аз равандҳои таҳаввулоти адабӣ ва тамоюли таҷдиди қолабҳои суннатӣ гувоҳӣ медиҳад.

То он ҷое, ки бароямон маълум аст Мири Кирмонӣ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ аввалин шоирест, ки қасидаро чун унсури ёридоханда ва ҷузъи муҳимми ифодаву баён дар сурудани маснавӣ истифода кардааст.

Мири Кирмонӣ дар фасли “Дар сифати шеъри худ ва мадҳи мамдӯх”-и “Маҷмаъ-ул-латоиф” баъди тавсифи ашъори хеш қасидае оварда, ки онро зоҳиран ба мамдӯҳи хеш бахшидааст. Қасида(8а.) аз ҷиҳати сохтор маҳдуд(муқтазаб) ё муқобира буда, бевосита аз мадҳу ситоиши мамдӯх сар мешавад. Он аз 24 байт фароҳам омада, номи шахси мавриди ситоиш, монанди фасли дуҷуми маснавӣ – “Дар мадҳ”, мушаххасан зикр нашудааст. Мири Кирмонӣ дар бораи фазилятҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ ё сиёсии мамдӯх ба таври умумӣ сухан гуфта, сифатҳои ӯро баён кардааст:

*Сайқали ҷудӣ ӯ зи рӯйи ҷаҳон
Ранги факру ниёз биздояд [3, с. 67].
Қасри қадри ту шуд чунон марфуъ,
К-осмон пушти даст меҳояд [3, с. 67].
Ту Сулаймонию туро Яздон
Дод ҳар давлате, ки мебояд [3, с. 67].
Гарчи даври фалак қавидаст аст,
Бо яди қудрати ту барн-ояд [3, с. 67].*

Адами зикри номи мамдӯх дар қасида баёнгарӣ он аст, ки шахсияти сутуда дар замонӣ шоир он қадар шӯҳрат дошта, ки муҳотабони шеъри суханвар бидуни зикри исми ӯ ва танҳо бо баёнӣ фазилятҳои вай метавонанд аз шахсияти мамдӯх пай баранд. Ҳамчунин, ин метавонад як василаи эҳтиром ва ҳурмат ба шахси мамдӯх бошад, ки номи вай ба таври кушод баён намешавад. Ҳамчунон ки аз ашъори мадҳии шоир маълум мегардад, Мир Кирмонӣ бахше аз умри шоирӣ худро дар дарбори Элхонийн ва бештари онро дар хидмати ҳокимону вазирони Оли Музаффар сипарӣ кардааст. Аз ин рӯ бо таҳқиқи васеътар ва кунҷковии бештар ба мазмуни қасида диққат дода, метавон номи мамдӯҳи ин қасидаро муайян кард.

Дар байти охири фасли “Дар сифати шеъри худ ва мадҳи мамдӯх”(8), ки баъд аз он қасидаи мазкур(8а) омадааст, Мири Кирмонӣ ишораи пӯшидаи малеҳе ба номи номи мамдӯх мекунад. Чунончӣ:

*Сити шеърӣ гирифт рӯи замин,
Ҳамчу номуси тоҷи миллату дин [3, с. 66].*

Дар мисраи дуҷуми байт ибораи “тоҷи миллату дин” ишораи пинҳон ба яке аз мамдӯҳони асосии қасоиди Мири Кирмонӣ - Тоҷиддин Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Алӣ, маъруф ба Тоҷиддини Ироқӣ мебошад. Тоҷиддини Ироқӣ аз ақобири вилояти Кирмон ва яке аз вазирони шоирпарвару шеърдӯсти Оли Музаффар аст, ки дар шоирӣ низ дасте дошта, дар замонаш хеле соҳибэҳтиром будааст. Суханварони Кирмон, аз қабилҳои Хочуи Кирмонӣ ва Имоди Фақеҳи Кирмонӣ ўро мадҳ гуфта, асарҳои алоҳидаеро ба номи ӯ бахшидаанд. Мири Кирмонӣ низ дар мадҳи Тоҷиддини Ироқӣ қасидаҳои зиёде суруда, дар онҳо вайро ҳамчун “тоҷи мулку дин” тавсиф намудааст. Аз ин рӯ, бо боварии комил метавон гуфт, ки мамдӯҳи ин қасидаи таркибии “Маҷмаъ-ул-латоиф” Тоҷиддини Ироқӣ мебошад.

Дарчи ин қасидаро дар маснавии мазкур метавон ба ҳаммавзӯии он бо номи фасли маснавий “Дар сифати шеъри худ ва мадҳи мамдӯҳ” нисбат дод. Илова бар ин, қасида барои ибрози эҳтиром ва тамҷид бисёр муносиб буда, барои тасвири объекти қасида муҳташамӣ хос мебошад, яъне таассурот аз воқеае, ки баён мешавад азим аст[5,с.174]. Аз ин рӯ, Мири Кирмонӣ барои муҳташам нишон додани мамдӯҳи хеш аз қасида баҳра чуста, онро дар баданаи маснавий ҷойгузин сохтааст. Шоир метавонист сифати шеъри худ ва ситоиши мамдӯҳи хешро дар қолаби маснавий ба анҷом расонад, аммо ҳадафи шоир бо эҷоди ин гуфтмони тоза аз як ҷиҳат офариниши ботафсилу барҷастаи мамдӯҳ бошад, аз ҷониби дигар гурез аз якнавохтии қолаби шеърии маснавий ва омезиши жанрҳо будааст. Ваҷҳи дуҷумро метавон далели аслии вуруди қасида ба сохтори маснавий донист, зеро дар асрҳои XIV-XV маснависароён кушиш мекарданд, ки жанрҳои гуногуни шеъри форсӣ-тоҷикиро ба ҳам омезиш диҳанд. Чунончӣ, дар маснавии “Ҷамшед ва Хуршед”-и Салмони Савачӣ бист байти муфрад, як дубайтӣ, шонздаҳ рубой, нӯздаҳ китъа ба қор рафтааст[10, с.224]. Шояд ҳеч як шоире дар ҳеч як замоне ба ин андоза аз қолабҳои дигари шеърӣ дар лобалои маснавий истифода накарда бошад. Чунин омезиши жанрҳоро дар маснавиҳои шоирони асрҳои XIV-XV Авҳадии Мароғай, Убайди Зоконӣ, Хочуи Кирмонӣ, Қотибии Нишопурӣ, Ибоди Фақеҳи Кирмонӣ, Ибни Ямини Фарюмадӣ, Ассори Табрезӣ, Ибни Насӯҳи Шерозӣ, Рукниддин Соини Симонӣ, Ибни Имод, Ҳарирӣ ва дигарон, ки ҳунари суҳанвариро бо тарзу усулҳои гуногун тавсеа меоданд, метавон мушоҳида кард. Бинобар ин роҳҳои қасидаро ба таркиби маснавии “Маҷмаъ-ул-латоиф” як навъ идомаи ҳамин таҷрибаи адабии шоирони маснависарои ҳамзамони Мири Кирмонӣ метавон маҳсуб кард.

Мири Кирмонӣ дар фасли “Дар шартӣ сипосдорӣ”(13) низ қасида(13а.) овардааст, ки 57 байтро ташкил медиҳад. Дар қасидаи мазкур бар ҳилофи қасидаи аввал тамоми аносири сохтори қасоиди форсӣ-насиб, гурез, мадҳ, шарита ё дуо мушоҳида мешавад.

Қисми насиби қасидаи мазкур то байти понздаҳум аст, ки ба ғазал хеле монандӣ дошта, дар он аз васфи қаду қомат, руҳу зулф ва ҳолу лаби ёр суҳан ба миён омадааст:

*Он парирӯх, ки офтоблӯқост,
Дар ҷаҳони ҷамол беҳамтост.
Ҳар замон фитнае барангезад,
Ҷаши ҷодуи ӯ, ки айни балост.
Оташе дар ниҳоди халқ андохт,
Он ки ин рӯи дилфареб орошт.
Қомати ӯ латофате дорад,
Ки ба шарҳу баён н-ояд рост.
Шартӣ таъзим то ба ҷой орад,
Сарв, чун дид қоматаш, бархост.
Зулфи ӯ чун маро парешон дид,
Гуфт савдост ин мараз, ки тӯрошт.
Ҳар ки бо ман тааллуқе дорад,
Иллати ӯ саросар аз савдост...
Дар ҳавои лаби шакарбораи,
Ҷашм ёкуту лаъл хунполост[3,с.75].*

Пас аз насиби тағаззул дар қасида байти гурез меояд. Байти гурез маъмулан байти дилнишинест, ки таносубу пайванди қисматҳои насиб ва мадҳи қасидаро барқарор мекунад. Байти гурез дар қасида барои гузаштан аз фикре ба фикри дигаре хидмат кунад ҳам, набояд аз доираи муҳтавои умумии шеър берун бошад. [13]. Ин шарита комилан дар байти гурези қасидаи таркибии Мири Кирмонӣ муроот шудааст:

*Лаби ӯро, ки чунин мебинам,
Лоқи дастбӯси мавлоност [3, с. 75].*

Чунон ки мебинем дар байти охири қисмати насиб сухан дар хусуси лаби ёр меравад ва дар байти гурез Мири Кирмонӣ аз маҳдудаи муҳтавои куллии шеър хорич нашуда, бемайлони аз як фазои андеша ба фазои дигари андеша мегузарад.

Мавзӯи ин қасида низ мадҳ аст ва мисли қасидаи болоӣ номи мамдӯх ба таври мушаххас зикр нашудааст. Аммо аз тавсифу сифатчинӣ ва ишораҳои латифи Мири Кирмонӣ тахмин кардан мумкин аст, ки сутуда Тоҷиддини Ироқист. Чунончӣ, тавсифи “тоҷи миллату дин” ва дигар сифоти мамдӯхи дар қасидаи таркиби маснавӣ истифодашуда, дар қасидаи аввали куллии Мири Кирмонӣ, ки “Дар мадҳи Хоҷа Тоҷи Ироқӣ” истифода шудааст, ин иддиоро қавитар мекунад:

Қасидаи “Дар мадҳи Хоҷа Тоҷи Ироқӣ”:

*Худойгоно маҳодими тоҷи миллату дин
Ки шоҳи кишвари илм асту хусрави уламо [3, с. 109].*

Қасидаи таркиби маснавӣ:

*Хусрави шаръ, тоҷи миллату дин,
Ки ба таҳқиқ сарвари уламо [3, с. 76].*

Гузашта аз ин, дар лобалои қасида ҷуду саховату қарам, сарпарастии шоирону олимони будан ва ҳунари шоирӣ доштани мамдӯх муқаррар баён шудаанд, ки ин ҳама дар қасидаи мадҳи Тоҷиддини Ироқӣ куллии шоир ба ҷашм мерасанд:

*Ин саховат, ки дар табиати ӯст,
Ба ҳақиқат варои ҳадди саҳост.
Зодаи дилфиреби қилқашро,
Қалтарин банда луълӯи лолост [3, с. 76].
Қарамии оми ӯ ҷаҳонғирист,
Сити инъомии ӯ ҷаҳонпайдост [3, с. 76]
Баҳр бо ин ҳама фарох вале,
Пеши ҷуди ту тангҷашму ғадост [3, с. 76]*

Шоистаи ёдоварист, ки ин сифоту ҳисол, пеш аз ҳама, дар қасидаи ба мадҳи Тоҷиддини Ироқӣ бахшидаи шоир [3, с. 109-112; с. 117-118; с. 124-125; с. 129-130; с. 134-135] ва сипас дар сарчашмаҳои таърихиву адабӣ, мисли “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва “Таърихи Оли Музаффар” ҳамагӣ ба Тоҷиддини Ироқӣ нисбат дода шудаанд. Тоҷиддини Ироқӣ дар байни шоирони замонаш ба ҷуду саҳо мавсуф ва машҳур буд ва аксари онҳо аз силоти ӯ баҳра мебурданд [3, с. 30-31]. Илова бар ин Тоҷиддини Ироқӣ баёзи шеър дорад, ки дар он ашъори худ ва шоирони замонашро гирд овардааст [11].

Қасидаи мавриди назар бо абёти дуоия ба итмом мерасад:

*Чун ба поён намерасад мидҳат,
Қисса қўтаҳ қунам, ки вақти дуост.
То шаҳаншоҳи ахтарон Меҳр аст,
То саронардаи фалак барпост,
Меҳри ҷоҳи туро завол мабод,
К-ахтаронро зи хотири ту зиёст.
Бод умри ту ҷовидон, ки ба ҳақ,
Лоқи қоматат қабои бақост.
Боғи хурушеди давлатат рӯшан,
То мадори фалак ба ҳукми Худост [3, с. 77].*

Чунон ки мушоҳида гардид дар қасидаи мазкур тамоми аносири сохтори қасида риоят шуда, Мири Кирмонӣ дар он ҳунари қасидасароии худро ба намоиш гузоштааст.

Лозим ба зикр аст, ки ҳар ду қасидаи дохили маснавӣ дар миёни қасидаи “Куллии Мири Кирмонӣ” дучор нашуданд. Аз ин ҷо метавон натиҷа гирифт, ки ин қасида ҷузъи таркибии маснавӣ буда, дар ҷараёни навиштани “Маҷмаъ-ул-латоиф” ҳамвазн бо он таълиф шудаанд,

яъне Мир қасидаи тайёрро аз девони ашъораш нагирифта, балки онро маҳз барои ҳамин маснавий нигошта будааст.

Бар асоси таҳлили анҷомшуда метавон гуфт, ки воридшавии қасида ба сохтори маснавии "Маҷмаъ-ул-латоиф"-и Мири Кирмонӣ раванDEST, ки на танҳо ба навоварии жанриву сабкӣ, балки ба ниёзҳои иҷтимоиву адабӣ низ рабт дорад. Қасида дар маснавий метавонад ба асар намуди бадеӣ ва эстетикӣ нав диҳад. Ин омезиш метавонад ҳам дар сохтори шеърӣ ва ҳам дар мазмун ва маънӣ асар таъсиргузор бошад.

Омезиши қасида дар маснавий нишон медиҳад, ки чӣ гуна жанрҳои гуногун метавонанд якдигарро такмил диҳанд ва асарро пурмазмунтар ва таъсиргузортар кунанд. Ин раванд ба ҳонанда имкон медиҳад, ки матнро дар контексти васеътар ва амиқтар дарк кунанд. Аз нигоҳи муколамаи байноматнӣ, омезиши қасида дар маснавий низ судманд ба назар мерасад. Ин муколама байни жанрҳо нишон медиҳад, ки чӣ гуна матнҳо метавонанд якдигарро такмил диҳанд ва таъсири якдигарро зиёд кунанд. Мири Кирмонӣ бо эҷоди гуфтомони тоза нишон дод, ки суннатҳо метавонанд ҳамчун пойгоҳ барои навоварӣ истифода шаванд. Ӯ ҳам суннатҳоро эҳтиром мекард ва ҳам аз онҳо берун мебаромад, то ки тарзи тозаӣ баёнро эҷод кунад. Ин рӯйкард нишон медиҳад, ки ҳам суннат ва ҳам навоварӣ метавонанд ҳамзамон вучуд дошта бошанд ва якдигарро пурра кунанд.

Вуруди қасида дар маснавий ҳамчун як унсури баҳамоии жанрҳо ва навоварии адабӣ минбаъд дар маснависароӣ идома наёфт, зеро он натиҷаи раванди сохторшиканӣ ва суннатгрезии шоирони асрҳои XIV-XV буд, ки дар ҷустуҷӯи шаклҳои нави баён ва таҳаввули жанрӣ қарор дошт. Бо вучуди таъсири амиқӣ ин раванд ба шеърӣ он давра, дар тӯли замон он натавонист ҳамчун як тамоюли устувор таҳаввул ёбад. Аз дидгоҳи назарияи жанрҳо, ин равандро метавон ҳамчун як шакли таҷзияи омезиши жанрӣ арзёбӣ кард, ки дар он таҷрибаҳои навоварона на ҳамеша ба устуворшавии шаклҳои нав мусбат меанҷоманд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Китоби дуюм.- Душанбе: Дониш, 1983.-346с.
2. Иванюк, Б. П. Касыда и ее жанровые дериваты: словарный формат / Б. П. Иванюк // *Philologos*. – 2023. – № 1(56). – С. 56-62.
3. Кирмонӣ, Мир. Куллии ашъор/Мири Кирмонӣ.- Техрон, 2019.-388 с.
4. Мири Кирмонӣ//Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик: иборат аз 3 ҷилд.- Душанбе, 1989.-С.267.-Қ.2.
5. Мусулмонӣён, Р. Назарияи адабиёт/ Р.Мусулмонӣён.- Душанбе: Маориф, 1990.– 336 с.
6. Радионова, Я. И. Вводная касыда в месневи "Книга о соколе"("Базнама") Хушхал - хана Хаттак / Я. И. Радионова // *Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук*. – 2016. – № 3(48). – С. 105-115.
7. Рейснер, М. Л. Взаимодействие жанров в индивидуально-авторской практике: касыда, газель, маснави в персидской поэзии XI-XII вв / М. Л. Рейснер // *Новые российские гуманитарные исследования*. – 2022. – Т. 17.
8. Рейснер, М. Л. Касыда в системе категорий классической иранской поэтики XI - XV вв / М. Л. Рейснер // *Вестник Московского университета. Серия 13: Востоковедение*. – 1994. – № 3. – С. 3-12.
9. Тоҷибоев, Ш. Ғ. Рубои дар таркибу сужети “Ҷамшед ва Хуршед”-и Салмони Соваҷи / Ш. Ғ. Тоҷибоев // "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2023. – № 4(77). – С. 248-256.
10. Тоҷибоев, Ш.Ғ. Ғазали истилоҳӣ дар таркиби маснавиҳои асри XIV ва нимаи аввали садаи XV / Ш. Ғ. Тоҷибоев // "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2023. – №.3(76). – С. 221-228.
11. Тоҷиддини Вазир, Аҳмад ибни Аҳмад. Баёзи Тоҷиддини Вазир/Тоҷиддини Вазир Аҳмад ибни Аҳмад.- Техрон, 1381.- Қ.1.-568с.; Қ.2- 532 с.

12. Шарифзода Х. Функсияи маърифатии қасида дар адабиёти тоҷик/Х. Шарифзода// Маънавият ва ҷаҳони зоҳирӣ.-Душанбе, Адиб, 2012.-С.78-88.
13. https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%B9%D1%82%D0%B8_%D0%B3%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%B7
14. Blachère R. Histoire de la littérature arabe des origines à la fin du XV siècle. P., 1952–1966. Vol. 1–3. -https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-818_1970_num_48_2_2823_t1_0497_0000_2

REFERENCES:

1. Persian and Tajik literature in 12th -14th centuries. Book two.- Dushanbe: Donish, 1983.-346p.
2. Ivanyuk, B. P. Kasyda and its genre derivatives: dictionary format / B. P. Ivanyuk // Filologos. – 2023. – No. 1(56). – P. 56-62.
3. Kirmoni, Mir. Collection of poems/Miri Kirmoni.- Tehran, 2019.-388 p.
4. Miri Kirmoni//Encyclopedia of Tajik literature and art: in 3 volumes.- Dushanbe, 1989.-P.267.- Vol.2.
5. Musulmoniyon, R. Theory of literature / R. Musulmoniyon. - Dushanbe: Enlightenment, 1990.- 336 p.
6. Radionova, Ya. I. Introductory qasida in the mesnevi "Book of the Falcon" ("Baznama") Khushkhal - Khan Khattak / Ya. I. Radionova // Scientific notes of Khujand State University named after acad. B. Gafurov. Series of Humanities and Social Sciences. – 2016. – No. 3(48). – P. 105-115.
7. Reisner, M. L. The interaction of genres in individual author's practice: kasida, ghazal, masnavi and Persian poetry of the XI-XII centuries / M. L. Reisner // New Russian humanitarian studies. - 2022. - V. 17.
8. Reisner, M. L. Ode in the system of categories of classical Iranian poetics of the 11th - 15th centuries / M. L. Reisner // Bulletin of Moscow University. Episode 13: Oriental Studies. – 1994. – No. 3. – P. 3-12.
9. Tojiboev, Sh. G. Rubaiyot in the composition and plot of “Jamshed and Khurshed” by Salman Sovaji / Sh. G. Tojiboev // Scientific notes of Khujand State University named after acad. B. Gafurov. Series of Humanities and Social Sciences. – 2023. – No. 4(77). – P. 248-256.
10. Tojiboev, Sh. G. Terminological ghazal in the composition of masnavis of the XIV century and the first half of the XV century / Sh. G. Tojiboev // Scientific notes of Khujand State University named after acad. B. Gafurov. Series of Humanities and Social Sciences. – 2023. – No.3(76). – P. 221-228.
11. Tajiddin Vazir, Ahmad ibni Ahmad. Bayazi Tajiddin Vazir/Tajiddin Vazir Ahmad ibni Ahmad.- Tehran, 1381.- Vol. 1.-568p.; Vol. 2- 532 p.
12. Sharifzoda H. The cognitive function of the ode in Tajik literature/H. Sharifzoda// Spirituality and the visible world.-Dushanbe, Adib, 2012.-P. 78-88.
13. https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%B9%D1%82%D0%B8_%D0%B3%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%B7
14. Blachère R. History of Arabic literature from its origins to the end of the 15th century. P., 1952–1966. Vol.1–3.-https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-818_1970_num_48_2_2823_t1_0497_0000_2